

Sharapova Dildora Baxtiyarovna,
“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti
tayanch doktoranti

REAL HAMDA IDEAL “MEN” HOLATINING HAYOTIY VAZIYATLAR VA SHAXSIY TANLOVLAR BILAN O‘ZARO ALOQADORLIGI

Annotatsiya. Ideal “Men” va real “Men” bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi tushunchalardir. Bu o‘ziga xoslik shakllanib, shaxs hayotidagi muhim vazifalarni bajaradi, uning rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslarda real hamda ideal “men” holatining hayotiy vaziyatlar va shaxsiy tanlovlar bilan o‘zaro aloqadorligi tadqiqot faoliyatida o‘rganilib, mazkur maqola ushbu korrelyatsion bo‘liqlikning mazmun-mohiyatini tahlil qilishga bag‘ishlanadi.

Аннотация. Идеальное и реальное «Я» — не противоположные, а дополняющие друг друга понятия. Эта личность формируется, выполняет важные задачи в жизни человека, создает новые возможности для его развития. Связь реального и идеального состояния «Я» у людей, склонных к социально-экономической зависимости, с жизненными ситуациями и личным выбором — изучается в исследовательской деятельности, и анализу содержания и сущности этой корреляционной связи посвящена данная статья.

Annotation. The ideal and real “I” are not opposite, but complementary concepts. This personality is formed, performs important tasks in a person’s life, and creates new opportunities for his development. The connection between the real and ideal state of the “I” in people prone to socio-economic dependence with life situations and personal choices is studied in research activities, and this article is devoted to the analysis of the content and essence of this correlation.

Tayanch so‘zlar: real “Men”, ideal “Men”, ijtimoiy “Men”, hayotiy vaziyatlar, shaxsiy tanlovlar, identifikatsiya, refleksiya, o‘z-o‘zini baholash, o‘z-o‘zini hurmat qilish.

Ключевые слова: реальное Я, идеальное Я, социальное Я, жизненные ситуации, личный выбор, личность, размышления, самооценка, самооценка.

Key words: real self, ideal self, social self, life situations, personal choice, personality, reflections, self-esteem, self-esteem.

*Zamonaviy
dunyoda ideal
“Men” atrofda
shaxslar hayotiga
emas, balki virtual
olam ortidagi
shaxslar hayotiga
havasi ortidan
ham shakllanib,
odamlar ongiga
singib bormoqda.*

Kirish. “Men” konsepsiyasining yagona tavsifi haligacha mavjud emas. R.Bernening “Men” konsepsiyasi iyerarxiyasiga asosan “Men” konsepsiyasi shaxsning o‘zi haqidagi quyidagi tushunchalarni qamrab oladi:

1. Real “Men” (“Men kimman?”).
2. Ideal “Men” (“Men kim bo‘lishni istayman, kim bo‘lishga intilaman?”).
3. Ijtimoiy “Men” (“Meni qanday baholashadi?”).

Bu tuzilmalar esa o‘z navbatida, jismoniy, ijtimoiy, aqliy, emotsional “Men”larni qamrab oladi va bu shaxs rivojlanishi yoki aksincha, ziddiyatlarga uchrashiga omil bo‘lib xizmat qiluvchi manba sanaladi.

Identifikatsiya har bir yosh bosqichida o‘zgarib turadigan bolaning ham, kattalarning ham ijtimoiylashuvining eng muhim natijasidir; shaxsni shakllantirish jarayoni insonning butun hayoti davomida davom etadi va muayyan tarixiy vaziyat bilan belgilanadi. Bu uzluksiz rivojlanib boruvchi ijtimoiy-psixologik konstruksiyadir. Zamonaviy dunyoda ideal “Men” atrofda shaxslar hayotiga emas, balki virtual olam ortidagi shaxslar hayotiga havasi ortidan ham shakllanib, odamlar ongiga singib bormoqda.

Maqsad va uni asoslash. Ideal “Men” va real “Men” bir-biriga qarama-qarshi emas, balki birlashish prinsipiga ko‘ra faol o‘zaro ta‘sir qiladi. Bu o‘ziga xoslik shakllanib, muhim funksiyalarni bajaradi, uning rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Raqamli qurilmalar zamonaviy odamlarning deyarli doimiy hamrohlariga aylanganda, internetdan foydalanish intensivligining giperkonnektivlikka o‘tishi har qanday yoshdagi odamning atrofda dunyoni va undagi o‘ziga xoslikni idrok etishidagi sifat o‘zgarishlarini belgilaydi. Insonlar uchun multimedia, belgilar, grafiklar va videolar vositasida, ularning ijtimoiy eksperimentlari uchun yanada “boy” va nisbatan xavfsiz maydon ideal “Men” rivojlanishiga asos bo‘lishi, muloqot qilish, o‘zini o‘zi belgilash, o‘zini namoyon qilish, qidirish uchun keng imkoniyatlar yaratishi zarur. Bir tomondan, real identifikatsiyaning dunyoda mujassamlanishi qiyin bo‘lgan jihatlarini kibermakonga o‘tkazish identifikatsiyani shakllantirish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Boshqa tomondan esa bunda inson o‘ziga xosligini tashkil etuvchi toifalarini shakllantirish, masalan, universal inson identifikatori, virtual identifikatsiyani reallik bilan birlashtirish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Shunday qilib, ma‘lum ma‘noda, oxir-oqibat, virtual olam orqali identifikatsiya dunyo uchun emas, balki konvergent haqiqat dunyosi uchun yaratilgan, qayta ko‘rib chiqilgan va tahrirlangan versiyaga aylanadi. Biroq “bu doim ham ijobiy natija beradi” deya olmaymiz.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. JST tomonidan e‘lon qilingan hisobotda ta‘kidlanishicha, dunyo aholining to‘rtinchi qismidan ko‘prog‘i yoki 1,4 milliard odam yetarlicha jismoniy mehnat yoki mashqlar bilan shug‘ullanmaydi. Jismoniy mehnat yoki faoliyat bilan yetarlicha shug‘ullanmaslik yurak xuruji, qandli diabet va saratonning ba‘zi turlari kabi xastaliklar yuzaga kelish xavfi yanada ortishiga sabab bo‘ladi. Buyuk Britaniya kabi qator boy davlatlar jismonan “dangasa”lar ro‘yxatidan joy olgan.

Jahon Sog‘liqni Saqlash tashkiloti tadqiqotchilari tomonidan 168 mamlakatda, jami 1,9 million odam tadqiqotlarda ishtirok etdi va 358 ta

so'rovnomalarni sinchiklab o'rganib chiqdilar. Mazkur tadqiqot natijasi "The Lancet" jurnalida chop etildi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, AQSh va Buyuk Britaniya kabi rivojlangan davlatlar aholisi orasidagi jismoniy harakatsizlik darajasi 2001-yildagi 32 foizdan 2016-yilga kelib 37 foizga oshgan. Bu vaqt ichida qashshoq davlatlardagi bu ko'rsatkich barqarorligicha qolgan, ya'ni 16 foiz. Haftasiga 150 daqiqa o'rtacha yoki 75 daqiqadan kam faol jismoniy harakat bilan shug'ullanmaslik jismoniy sustlik sifatida tavsiflanadi. Germaniya, Yangi Zelandiya va AQSh jismoniy sustlik eng tez sur'atlarda o'sib borayotgan davlatlar qatoridan joy olgan.

Tadqiqot mualliflarining fikriga ko'ra, ayollar o'rtasida jismoniy harakatsizlik darajasining yuqoriligi vaqtining katta qismini bola tarbiyasiga sarflash va xotin-qizlarni uyda o'tirishga undovchi madaniy urf-odatlar kabi omillarga bog'liq bo'lishi mumkin.

Ekspertlar rivojlangan mamlakatlardagi jismoniy sustlikni tobora kam jismoniy harakat talab qiladigan ishlar ko'payib borayotgani, transportdan foydalanish imkoniyatlari kengayayotgani bilan izohlaydi.

Qashshoq mamlakatlar aholisining esa tirikchilik qilish uchun hamon faol jismoniy mehnat bilan shug'ullanishiga to'g'ri keladi.

Mazkur tadqiqot rahbari Regina Gutold shunday deydi: "Jahon ahamiyatiga molik boshqa sog'liqqa xavf soluvchi tahdidlardan farqli o'laroq jismoniy sustlik darajasi biror mintaqada pasayayotgani yo'q va dunyo ahlining chorak qismi sog'lom turmush tarzi uchun muhim bo'lgan jismoniy mashqlar bilan yetarlicha shug'ullanmayapti. Jismoniy sustlik darajasi oshib borayotgan mintaqalardagi sog'liq bilan bog'liq holat o'ta xavotirlidir".

Uganda va mozambikliklarning atigi 6% aholisi jismonan nafaol hayot kechirishi aniqlangan. Ular dunyoning jismonan eng faol davlatlari ro'yxatida peshqadamlik qilmoqda¹.

Ekspertlar yuqori darajadagi jismoniy kamharakatlilik kuzatilgan mamlakatlar hukumatlarini sportga yanada e'tibor berish, piyodalar va velosiped uchun yo'laklarni ko'paytirishga chaqirmoqda.

AQShning Oregon shtatidagi Sog'liqni saqlash va fan universiteti nevrologik xulq-atvor bo'limi olimlari insondagi dangasalikka, ayniqsa, SLC35D3 geniga ta'sir qiluvchi genetik nuqsonga ega bo'lishda lokomotor faollik (harakatlar faolligi) uchun motivatsiya, ya'ni turtki yetishmasligi, irsiy noqislik hisoblanib, bu naslga ham ta'sir etishini ma'lum qildilar. Bu genga "divan va kartoshka" deb ta'rif berildi. Bu nom bo'sh vaqtini televizor oldida yumshoq o'rindiqlarda o'tirib olib, qo'llarida qarsillagan, qizartirib qovurilgan kartoshkali qutilarni quchoqlab olishni yaxshi ko'radiganlarga nisbatan berildi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Inson tanasidagi sog'lom genlar tananing faolligi va harakat darajasini tartibga solishga xizmat qiladi, biron-bir harakatni bajarish uchun mas'ul bo'lgan neyrotransmitter vazifani bajaradigan (dopamin) retseptorlarni faollashtirib, xatti-harakatlarning takrorlanishi uchun

"Jahon ahamiyatiga molik boshqa sog'liqqa xavf soluvchi tahdidlardan farqli o'laroq jismoniy sustlik darajasi biror mintaqada pasayayotgani yo'q va dunyo ahlining chorak qismi sog'lom turmush tarzi uchun muhim bo'lgan jismoniy mashqlar bilan yetarlicha shug'ullanmayapti. Jismoniy sustlik darajasi oshib borayotgan mintaqalardagi sog'liq bilan bog'liq holat o'ta xavotirlidir".

¹ <https://www.bbc.com/uzbek/central-asia-45421325.amp>

Ijtimoiy mansublik vositasida insoniyat tarixi davomida u yoki bu shaklda hukmronlik qilgan va kollektivistik madaniyatlarda, ayniqsa, ahamiyatli bo'lgan jamoaviy o'ziga xoslik orqali identifikatsiya qilish shaxsiy fazilatlar va ijtimoiy munosabatlar orqali o'z pozitsiyalaridan voz kechishni boshlashi mumkin.

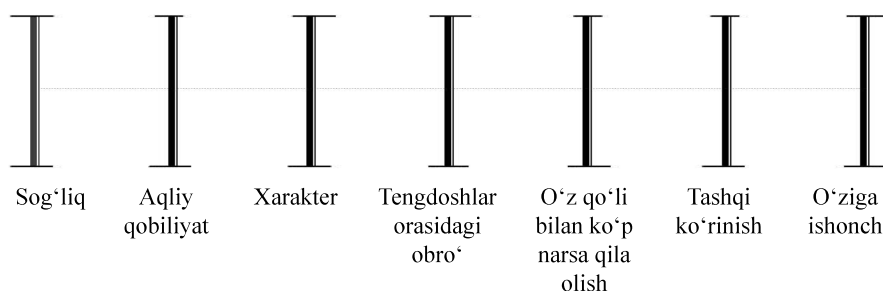
turtki bo'lish, harakatni takomillashtirish, bizni yana va yana takror harakat qilishimizni talab qiladi. Bu bizni yanada ijobiy tuyg'ularga ega bo'lishimizga olib keladi. Ammo agar shu hodisaga mas'ul genda mutatsion o'zgarish paydo bo'lganda, uning retseptorlarni rag'batlantirish qobiliyati pasayadi, miyadagi dopamin tizimining ko'p funksiyalarini yo'qotadi va bunga ehtiyoj sezadi, shuning uchun “divan va kartoshka” egalari ko'pincha o'zlari uchun o'tirishni ma'qul ko'radilar. Bu xulosa sichqonlar ustida olib borilgan tajribalar natijasida olindi. Ularni guruhlariga bo'lib, motorik faoliyati nazorat qilinganida, bu faoliyat genlariga bog'liqligi ma'lum bo'ldi va ularning bugungi nasllari bilan keyingi nasllari o'zaro taqqoslandi.

Ijtimoiy mansublik vositasida insoniyat tarixi davomida u yoki bu shaklda hukmronlik qilgan va kollektivistik madaniyatlarda, ayniqsa, ahamiyatli bo'lgan jamoaviy o'ziga xoslik orqali identifikatsiya qilish shaxsiy fazilatlar va ijtimoiy munosabatlar orqali o'z pozitsiyalaridan voz kechishni boshlashi mumkin. Bu ham raqamli ijtimoiylikning natijasi bo'lishi mumkin, chunki sivilizatsiyalarning tarqalishi jamiyat rivojlanishining harakatlantiruvchi kuchlarini o'zgartirish omillaridan biriga aylandi, bunda o'zaro ta'sir, hamkorlik va raqobat ijtimoiy guruhlardan emas, balki alohida shaxslar tomonidan birinchi o'ringa chiqadi.

Ota-onalar bilan solishtirganda, yosh avlod zamonaviy dunyoning birlashtirilgan haqiqati tasvirini faolroq shakllantirmoqda, bu yerda virtual olam voqelikni siqib chiqarmaydi, balki uni to'ldiradi, bu, umuman olganda, dunyoda moslashishning eng muhim omili hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan ota-onalar bilan solishtirganda, o'spirinlar virtual makonga faol “joylashishi” tufayli aralash haqiqatning moslashuvchan strategiyalarini ko'proq o'zlashtiradilar, bu esa orqaga qarab oldindan moslashishga aylanishi va yangi avlodlarning o'zgarishlarga tayyorligi yuqori darajada ekanligini anglatishi mumkin².

Biz tadqiqotimizda Rubinshteynning “O'zini-o'zi baholash shkalasi” metodikasidan foydalandik. Har bir inson o'zida u yoki bu xususiyat qanday darajada ekanini baholaydi. Tasavvur qilaylik: shunday xususiyatlar kesma chiziq ko'rinishida ifodalangan. Chiziqning quyi qismi tegishli xususiyatning eng past darajasini, yuqorisi eng baland darajasini bildiradi. Ko'rsatilgan har bir xususiyat shaxsda qanday darajada ekani chiziqning tegishli o'rnida belgi (–) qo'yish orqali aniqlanadi. So'ng ushbu chiziqlarning tegishli joyiga belgi (x) ni qo'yib, o'sha xususiyat shaxsda qanday darajada bo'lishini istashi, ya'ni orzudagi darajani ko'rsatish lozim. Mazkur metodika orqali biz ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslarda sog'liq, aqliy qobiliyat, xarakter, tengdoshlar orasidagi obro', o'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish, tashqi ko'rinish, o'ziga ishonch kabi sifatning real “Men” hamda ideal “Men” holatini o'rganib chiqdik.

² Солдато́ва Г.У., Чи́гарькова С.В., Илю́хина С.Н. Я-реальное и Я-виртуальное: идентификационные матрицы подростков и взрослых. Cultural-Historical Psychology 2022. Vol. 18, no. 4, pp. 27—37 DOI: <https://doi.org/10.17759/chp.2022180403> ISSN: 1816-5435 (print)

1-rasm. O'zini-o'zi baholash shkalasi

2-rasm. Real va ideal "Men" ko'rsatkichi

Metodika natijasiga ko'ra, barcha tanlovda ideal "Men" yuqori ko'rsatkichlarni tashkil qilmoqda, biroq real "Men" 74–81% o'rtasidagi natijani ko'rsatgan. Demak, shaxsning o'z-o'zini baholashi, o'ziga bo'lgan ishonchi past ekanligini ko'rish mumkin.

Tadqiqotimizda real va ideal "Men"ning jinslararo tafovutini o'rgandik. Dispersion tahlil natijalariga ko'ra, sog'liq, tengdoshlar orasidagi munosabat, o'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish o'rtasida tafovut aniqlanmadi. Lekin aqliy qobiliyat, xarakter, tashqi ko'rinish, o'ziga ishonch o'rtasida tafovutlar mavjud. Ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslarda jinslararo tafovut mavjudligi shuni anglatadi-ki, shaxsning real hamda ideal "Men" obrazi ularning hayotda o'z maqsadini amalga oshirishi uchun asosiy omil sifatida baholanadi.

Metodika natijasiga ko'ra, barcha tanlovda ideal "Men" yuqori ko'rsatkichlarni tashkil qilmoqda, biroq real "Men" 74–81% o'rtasidagi natijani ko'rsatgan. Demak, shaxsning o'z-o'zini baholashi, o'ziga bo'lgan ishonchi past ekanligini ko'rish mumkin.

1-jadval

Real va ideal "Men"ning jinslararo tafovuti

Ko'rsatkichlar	O'rtacha qiymat		Kruss-kallUillas mezon	Ishonch darajasi
	Erkak (N=78)	Ayol (N=392)		
Real sog'liq	232,29	236,14	,053	,818
Ideal sog'liq	228,94	236,81	,237	,626
Real aqliy qobiliyat	198,55	242,85	7,001	,008*
Ideal aqliy qobiliyat	200,06	242,55	6,861	,009*
Real xarakter	199,40	242,68	6,684	,010*
Ideal xarakter	202,22	242,12	5,720	,017*
Real tengdoshlar orasidagi munosabat	221,76	238,23	,967	,325
Ideal tengdoshlar orasidagi munosabat	221,71	238,24	1,026	,311

**Shaxsning
ma'lumot
darajasi uning
real hamda ideal
"Men" obrazlari
o'rtasidagi
tafovutlarni
qisqartirishga,
shaxsning o'z
ideal obrazi sari
intilishiga turtki
bo'ladi.**

Real o'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish	229,94	236,61	,159	,690
Ideal o'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish	232,54	236,09	,045	,831
Real tashqi ko'rinish	202,91	241,98	5,433	,020*
Ideal tashqi ko'rinish	206,76	241,22	4,270	,039*
Real o'ziga ishonch	203,19	241,93	5,453	,020*
Ideal o'ziga ishonch	211,32	240,31	3,176	,075

Real va ideal "Men" hamda shaxs ma'lumot darajasi o'rtasida ham tafovutlar mavjud bo'lib, mazkur jihatlarni biz sog'liq, aqliy qobiliyat, xarakter, tengdoshlar orasidagi munosabat, o'ziga ishonch munosabatlarida ko'rishimiz mumkin. Biroq o'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish, tashqi ko'rinish o'rtasida tafovutlar mavjud emas. Demak, shaxsning ma'lumot darajasi uning real hamda ideal "Men" obrazlari o'rtasidagi tafovutlarni qisqartirishga, shaxsning o'z ideal obrazi sari intilishiga turtki bo'ladi. Shuningdek, real o'ziga ishonch darajasining 99,9% ishonchlik ko'rsatkichiga ega ekanligi sababli biz, ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslar o'ziga ishonchsizlik ortida ma'lumot darajasi pastlikni ham sabab qilib ko'rsatishlarini asos qilib berishimiz mumkin.

2-jadval

Real va ideal "Men"ning ma'lumot darajasiga ko'ra tafovuti

Ko'rsatkichlar	O'rtacha qiymat				Kruskal-Uillas mezon	Ishonch darajasi
	O'rta (N=288)	O'rta maxsus (N=86)	Tugallanmagan oliy (N=28)	Oliy (N=54)		
Real sog'liq	215,42	247,87	289,43	235,83	10,978	,012*
Ideal sog'liq	219,58	238,36	266,93	240,43	5,032	,169
Real aqliy qobiliyat	221,34	232,45	287,50	229,80	6,623	,085
Ideal aqliy qobiliyat	221,63	223,57	294,07	238,98	8,851	,031*
Real xarakter	224,51	210,97	295,79	242,83	9,842	,020*
Ideal xarakter	224,02	208,59	299,14	247,46	11,682	,009*
Real tengdoshlar orasidagi munosabat	225,65	200,59	329,00	236,02	20,669	,000**
Ideal tengdoshlar orasidagi munosabat	224,66	197,41	326,79	247,54	23,192	,000**
Real o'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish	220,22	228,87	279,57	245,57	6,323	,097
Ideal o'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish	220,46	225,43	281,64	248,70	7,103	,069
Real tashqi ko'rinish	228,39	223,43	219,64	241,76	,808	,848
Ideal tashqi ko'rinish	228,84	212,86	219,27	256,41	3,849	,278
Real o'ziga ishonch	221,72	248,69	308,07	191,24	17,854	,000**
Ideal o'ziga ishonch	221,64	246,03	308,29	195,80	17,058	,001*

Real va ideal “Men” oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik oʻrganilganda, barcha xususiyatlarda 99,9% ishonchlilik bilan bogʻliqlik mavjudligi aniqlandi. Demak, ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslar xulq-atvor hamda harakatlarida real oʻzlikdan qoniqmaslik va ideal oʻzlikka intilish xohishi mavjud. Ammo oʻz real obrazlaridan qoniqmasalar-da, ularni kimdir oʻzgartirib qoʻyishiga, yordam berishlari va qoʻllab-quvvatlashlariga boʻlgan ehtiyojlari yuqori. Shu sababdan ham koʻpincha ularda boqimondalik sifatlariga moyillik ortib bormoqda.

3-jadval

**Real va ideal “Men” oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik
(Vilgekson va Styudent-T mezonlariga asosan)**

Koʻrsatkichlar	Oʻrtacha qiymat (N=474)	Vilgekson mezon boʻyicha	Ishonch darajasi	Styudent T mezon boʻyicha	Ishonch darajasi
Real sogʻliq	74,4557	-18,069	,000**	-24,625	,000**
Ideal sogʻliq	88,1899				
Real aqliy qobiliyat	75,2869	-19,044	,000**	-47,843	,000**
Ideal aqliy qobiliyat	83,2489				
Real xarakter	75,2363	-19,517	,000**	-54,362	,000**
Ideal xarakter	81,9705				
Real tengdoshlar orasidagi munosabat	75,4557	-19,478	,000**	-55,073	,000**
Ideal tengdoshlar orasidagi munosabat	83,7890				
Real oʻz qoʻli bilan koʻp narsa qila olish	75,6709	-19,195	,000**	-49,161	,000**
Ideal oʻz qoʻli bilan koʻp narsa qila olish	82,9810				
Real tashqi koʻrinish	73,3797	-18,857	,000**	-43,323	,000**
Ideal tashqi koʻrinish	82,7848				
Real oʻziga ishonch	81,7722	-18,658	,000**	-36,651	,000**
Ideal oʻziga ishonch	85,4599				

Ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslar xulq-atvor hamda harakatlarida real oʻzlikdan qoniqmaslik va ideal oʻzlikka intilish xohishi mavjud. Ammo oʻz real obrazlaridan qoniqmasalar-da, ularni kimdir oʻzgartirib qoʻyishiga, yordam berishlari va qoʻllab-quvvatlashlariga boʻlgan ehtiyojlari yuqori.

Tadqiqot ishlari natijalariga koʻra, biz ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslarning yordam olish va yordam berishga boʻlgan taʼsirini real “Men” obrazi oʻrtasidagi tafovutlarini oʻrgandik. Olingan maʼlumotlar natijasiga koʻra yordam olishga munosabat salomatlik, xarakter, oʻz qoʻli bilan koʻp narsa qila olish hamda oʻziga ishonch munosabatlarida tafovut mavjudligini koʻrsatdi. Demak, sogʻlom, xarakter xususiyatlarida muammosi boʻlmagan, oʻz qoʻli bilan koʻp narsa qila oladigan hamda eng asosiysi, oʻziga ishongan insonlarda yordam olishga nisbatan salbiy reaksiya mavjud. Shuningdek, sogʻlom, tengdoshlar orasidagi munosabat ijobiy insonlar yordam berishga intiluvchan boʻlishi oʻz isbotini topdi.

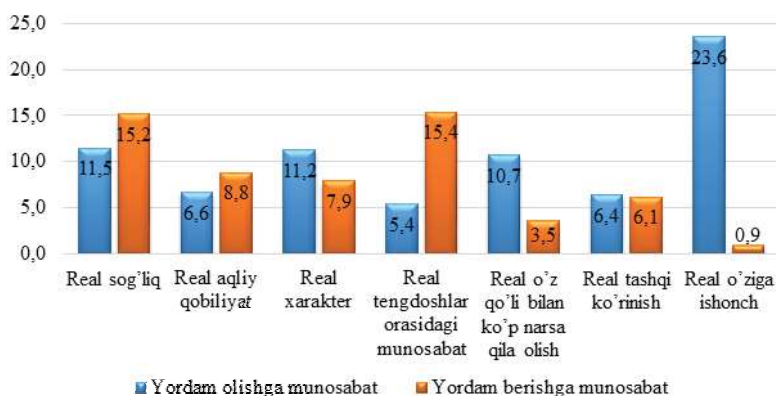
4-jadval

Real “Men” holatining hayotiy vaziyatlar va shaxsiy tanlovlarda yordam olish hamda yordam berish o‘rtasidagi o‘zaro tafovutlar

Ko‘rsatkichlar	Yordam olishga munosabat		Yordam berishga munosabat	
	Krusskall Uil-las mezon	Ishonch darajasi	Krusskall Uil-las mezon	Ishonch darajasi
Real sog‘liq	11,479	,022*	15,193	,004*
Real aqliy qobiliyat	6,619	,157	8,819	,066
Real xarakter	11,228	,024*	7,887	,096
Real tengdoshlar orasidagi munosabat	5,401	,249	15,366	,004*
Real o‘z qo‘li bilan ko‘p narsa qila olish	10,686	,030*	3,527	,474
Real tashqi ko‘rinish	6,369	,173	6,144	,189
Real o‘ziga ishonch	23,553	,000**	,900	,925

Natijalar orqali biz sinaluvchilarning o‘z salomatligini saqlashga intilishi, o‘z qo‘li bilan ko‘p narsa qilishni istamaslik, dangasalik, o‘ziga ishonmasligi ortidan ijtimoiy-iqtisodiy qaram xulq-atvoriga ega bo‘layotganliklarini anglashimiz zarur.

Ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslarda real “Men” holatining hayotiy vaziyatlar va shaxsiy tanlovlarda yordam olish hamda yordam berish munosabatlaridagi ko‘rsatkichlarni grafikka solish orqali, biz yordam olishga munosabat real sog‘liq bo‘lgandagina amalga oshirilishini, real aqliy qobiliyat yordam olishga munosabatlarda nisbatan ustunlikka ega ekanligini, xarakter munosabatlari yordam olishga moyillikda ustunlikka ega ekanligini, real tengdoshlar orasidagi munosabat ijobiyliyi yordam berishga munosabatda ustunligini, o‘z qo‘li bilan ko‘p narsa qila olish yordam olishga munosabatlarda ustunlikka ega ekanligini, tashqi ko‘rinish ham yordam olishga munosabatlarda ahamiyatga egaligini va o‘ziga ishonch yordam olishga munosabatlarda tafovutga ega xususiyat ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Mazkur natijalar orqali biz sinaluvchilarning o‘z salomatligini saqlashga intilishi, o‘z qo‘li bilan ko‘p narsa qilishni istamaslik, dangasalik, o‘ziga ishonmasligi ortidan ijtimoiy-iqtisodiy qaram xulq-atvoriga ega bo‘layotganliklarini anglashimiz zarur.

3-rasm. Real “Men” holatining hayotiy vaziyatlar va shaxsiy tanlovlarda yordam olish hamda yordam berish munosabatlaridagi ko‘rsatkichlari

Tadqiqotimizda real “Men” holatining hayotiy vaziyatlar va shaxsiy tanlovlarda moddiy, ma’naviy hamda ijtimoiy motiv o’rtasidagi tafovutlarni o’rgandik. Asosiy tafovutlar moddiy motiv asosida (sog’liq, xarakter, o’ziga ishonch) ekanligi, ijtimoiy motiv (tengdoshlar orasidagi munosabat) hamda ma’naviy motiv (aqliy qobiliyat, o’ziga ishonch) o’rtasida nisbatan kam tafovutlar aniqlandi.

5-jadval

Real “Men” holatining hayotiy vaziyatlar va shaxsiy tanlovlarda moddiy, ma’naviy hamda ijtimoiy motiv o’rtasidagi tafovutlar

Ko’rsatkichlar	Moddiy motiv		Ijtimoiy motiv		Ma’naviy motiv	
	Krusskall Uillas mezon	Ishonch darajasi	Krusskall Uillas mezon	Ishonch darajasi	Krusskall Uillas mezon	Ishonch darajasi
Real sog’liq	11,898	,018*	8,303	,081	8,473	,076
Real aqliy qobiliyat	5,966	,202	7,259	,123	11,375	,023*
Real xarakter	12,377	,015*	6,173	,187	2,499	,645
Real tengdoshlar orasidagi munosabat	5,730	,220	19,925	,001*	,763	,943
Real o’z qo’li bilan ko’p narsa qila olish	8,141	,087	3,732	,443	6,759	,149
Real tashqi ko’rinish	7,365	,118	3,615	,461	3,819	,431
Real o’ziga ishonch	14,198	,007*	4,959	,292	14,126	,007*

Tadqiqotimizda real “Men” holatining hayotiy vaziyatlar va shaxsiy tanlovlarda moddiy, ma’naviy hamda ijtimoiy motiv o’rtasidagi tafovutlarni o’rgandik. Asosiy tafovutlar moddiy motiv asosida (sog’liq, xarakter, o’ziga ishonch) ekanligi, ijtimoiy motiv (tengdoshlar orasidagi munosabat) hamda ma’naviy motiv (aqliy qobiliyat, o’ziga ishonch) o’rtasida nisbatan kam tafovutlar aniqlandi.

Tadqiqotdan olingan natijalar asosida biz real “Men”ning shaxs sifatidagi ustuvor oriyentatsiyalar, muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikdan qo’rqish motivatsiyasi, o’z-o’zini hurmat qilish, real sog’liq, real aqliy qobiliyat, real xarakter, real tengdoshlar orasidagi munosabat, real o’z qo’li bilan ko’p narsa qila olish, real tashqi ko’rinish, real o’ziga ishonch hamda shaxs irodaviy xususiyatlari bilan o’zaro korrelyatsion aloqadorligini o’rgandik. Bunda shaxs sifatidagi ustuvor oriyentatsiya muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikdan qo’rqish motivatsiyasi, o’z-o’zini hurmat qilish va real o’ziga ishonch munosabatlari bilan o’zaro aloqadorlikka ega.

1-sxema

Shaxs sifatidagi ustuvor oriyentatsiyaning o'zaro munosabatlardagi aloqadorligi

Muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish motivatsiyasining o'zaro korrelyatsion aloqadorligi o'rganilganda, shaxs sifatidagi ustuvor oriyentatsiya bilan aloqadorligi barobarida, o'z-o'zini hurmat qilish, real sog'liq, real tashqi ko'rinish, real o'ziga ishonch hamda irodaviy xususiyatlar bilan o'zaro aloqadorlikka ega ekanligi aniqlandi.

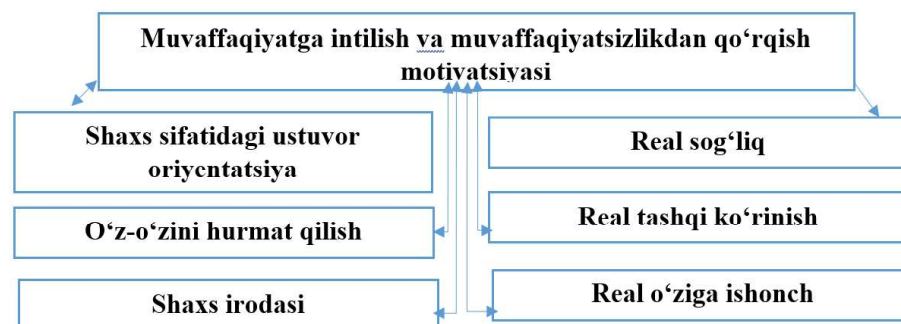

(izoh: ikki tomonlama ko'rsatkich tanlanmalarda 99,9% ishonchlilik bilan o'zaro tanlanganlikni, bitta ko'rsatkich faqat bir tomonlama hamda 95% ishonchlilik bilan tanlanganligini anglatadi)

Muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish motivatsiyasining o'zaro korrelyatsion aloqadorligi o'rganilganda, shaxs sifatidagi ustuvor oriyentatsiya bilan aloqadorligi barobarida, o'z-o'zini hurmat qilish, real sog'liq, real tashqi ko'rinish, real o'ziga ishonch hamda irodaviy xususiyatlar bilan o'zaro aloqadorlikka ega ekanligi aniqlandi.

2-sxema

Muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish motivatsiyasining o'zaro munosabatlardagi aloqadorligi

(izoh: ikki tomonlama ko'rsatkich tanlanmalarda 99,9% ishonchlilik bilan o'zaro tanlanganlikni, bitta ko'rsatkich faqat bir tomonlama hamda 95% ishonchlilik bilan tanlanganligini anglatadi)

O'z-o'zini hurmat qilish boshqa xususiyatlar bilan o'zaro aloqadorligi o'rganilganda, shaxs sifatidagi ustuvor oriyentatsiya, muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish motivatsiyasi va shaxs irodasi bilan o'zaro aloqadorlikka ega ekanligi aniqlandi. Demak, o'z-o'zini hurmat qilgan insonda shaxs sifatidagi ustuvor oriyentatsiyalar hamda muvaffaqiyatga intilish va irodaviy sifatlar yuqori ko'rsatkichga ega bo'ladi. Ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslarning psixologik xususiyatlarini tahlil qilar ekanmiz, shaxsning o'zini hurmat qilishga o'rgatish ortidan shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va bu orqali qaram xulq-atvorni bartaraf etishga erishish mumkin.

6-jadval

**Real “Men” holatining oriye-natatsion, motivatsion va irodaviy
sifatlar bilan korrelyatsion aloqadorligi**

Ko'rsatkichlar	Shaxs sifatidagi ustuvor oriye-natatsiya	Muvaffaqiyatga intilish va muvaf- fakiyatsizlikdan qo'rqish	O'z-o'zini hurmat qilish	Sog'liq	Aqliy qobiliyat	Xarakter	Tengdoshlar orasidagi munosabat	O'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish	Tashqi ko'rinish	O'ziga ishonch	Shaxs irodasi
Shaxs sifatidagi ustuvor oriye-natatsiya	1	,203(**)	,307(**)	-0,03	0,001	-0,023	-0,005	0,011	-0,01	,116(*)	0,072
Muvaffaqiyatga intilish va muvaffakiyatsizlik-dan qo'rqish		1	,152(**)	,096(*)	0,087	0,061	0,037	,121(**)	,134(**)	,217(**)	,170(**)
O'z-o'zini hurmat qilish			1	0,041	0,051	0,009	-0,028	0,045	0,013	0,087	,195(**)
Sog'liq				1	,519(**)	,498(**)	,373(**)	,404(**)	,273(**)	,357(**)	,143(**)
Aqliy qobiliyat					1	,683(**)	,645(**)	,654(**)	,505(**)	,592(**)	,182(**)
Xarakter						1	,609(**)	,611(**)	,510(**)	,535(**)	0,083
Tengdoshlar orasidagi munosabat							1	,621(**)	,595(**)	,583(**)	0,085
O'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish								1	,641(**)	,611(**)	,128(**)
Tashqi ko'rinish									1	,552(**)	,121(**)
O'ziga ishonch										1	,140(**)
Shaxs irodasi											1

Real “Men” holatining sog'liq, aqliy qobiliyat, xarakter, tengdoshlar orasidagi munosabat, o'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish, tashqi ko'rinish va o'ziga ishonch o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik o'rganilib, ko'rsatkichlarning

***Olimlar tadqiqot
ishlari davomida
17 000 gen ichidan
ba'zi odamlarning
mashqlar uchun
motivatsiya
topolmaslik
sabablarini
tushuntirib
beruvchi 36
genni izlab
topdi. Endilikda
esa "dangasa"
genlarning
bolalar va kattalar
o'rtasida ko'payib
ketish kasalligining
yuqori
ko'rsatkichlariga
hissasi bor yoki
yo'qligini aniqlash
rejalashtirildi.***

aksariyati 99,9% ishonchlilik bilan o'zaro aloqadorlikka ega. Shaxsning real "Men" obrazi shuningdek, uning odatlari, komfort zonadan chiqmaslik xohishi bilan ham aloqadorlikka ega. Aynan ijtimoiy-iqtisodiy qaram xulq-atvor ortida komfort zonada qolish va undan chiqishni istamaslik xohishini yuqori deb baholash olingan tadqiqot natijalari orqali o'z isbotini topmoqda. Demak, shaxsning o'z ustida ishlashini rivojlantirish uchun uning irodaviy sifatleri bilan ham ishlash zarur.

Ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslarning real "Men" va irodaviy xususiyatlari o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlikni ham o'rgandik. Bilamizki, mazkur xulq-atvorga ega shaxslar "komfort zona"ga kirib, undan chiqishni istamaydi. Bu esa o'z navbatida o'zgarish, o'z ustida ishlash, irodaviy sifatleri bilan bog'liqdir. Agar shaxsda boqimondalik tabiati, dangasalik kabi xususiyatlar ustunlik qilsa, u "komfort zona"dan chiqmaslik uchun har qanday sabab va bahonalarni ro'kach qila oladi. Shu munosabat bilan irodaviy sifatlarining real "Men"dagi katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rish mumkin. Olingan natijalarga ko'ra, shaxs irodasi muvaffaqiyatga intilish va muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish motivatsiyasi, o'z-o'zini hurmat qilish, real sog'liq, real aqliy qobiliyat, real o'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish, real tashqi ko'rinish va real o'ziga ishonch bilan korrelyatsion aloqadorlikka ega. Demak, irodali shaxslarda yuqorida qayd etilgan sifatlar yuqori ko'rsatkichga ega bo'ladi va ular o'zida "komfort zona"dan chiqish uchun iroda va qat'iyat ko'rsata oladi.

Yakuniy qism. Ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslardagi real va ideal "Men" o'rtasida katta tafovutlar aniqlanmadi. Shuningdek, real "Men"ning barcha ko'rsatkichlari (sog'liq, aqliy qobiliyat, xarakter, tengdoshlar orasidagi munosabat, o'z qo'li bilan ko'p narsa qila olish, tashqi ko'rinish, o'ziga ishonch) bilan korrelyatsion aloqadorlik mavjud.

Barcha ko'rsatkichlarning korrelyatsion aloqadorligi bo'yicha ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil shaxslarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarida "komfort zona"da yashash va undan chiqishni istamaslik ustunlikka ega.

Tadqiqotchilar past motivatsiyali kishilarni o'rganish jarayonida dangasalikka moyillik genetik saviyasiga bog'liq bo'lishi mumkinligi bilan qiziqdi. Olimlar tadqiqot ishlari davomida 17 000 gen ichidan ba'zi odamlarning mashqlar uchun motivatsiya topolmaslik sabablarini tushuntirib beruvchi 36 genni izlab topdi. Endilikda esa "dangasa" genlarning bolalar va kattalar o'rtasida ko'payib ketish kasalligining yuqori ko'rsatkichlariga hisssasi bor yoki yo'qligini aniqlash rejalashtirildi. Olimlar bu kashfiyot odamlar semirib ketishining yana bir sababini aniqlashda muhim qadam bo'lishi mumkinligini ta'kidladi³. Lekin biz tadqiqotlarimiz orqali ijtimoiy-iqtisodiy qaram xulq-atvorning nasliy davomiyligini kuzatmadik. Fikrimizcha, genlar nimaga moyil bo'lishidan qat'i nazar, buni o'zgartirish shaxsning o'z qo'lida!

Biz irodaviy sifatlarimiz orqali dangasalik va boqimondalik tabiatimizni yengishimiz mumkin. Bu ham qisman bizning genetik tuzilishimiz tufayli bo'lishi mumkin. Aytmoqchimizki, barchamiz irodamizni buni yengish

³ <https://daryo.uz/k/2017/02/20/dangasalik-geni-boladimi/>

uchun tayyorlashimiz lozim. Albatta, dangasalikni yengish juda qiyin va bu, o'z navbatida, irodaviy sifatlar bilan bog'liq. Ijtimoiy-iqtisodiy qaram xulq-atvor bilan kurashish boshida shaxs uchun juda qiyin bo'lishi tabiiy. Lekin bu qiyinchiliklar "Komfort zona"nit ark etish barobarida yengib o'tiladi. Bunda shaxs birinchi qadamni qo'ygandan keyin miyaning bunga moslashuvi va inson o'zida buning foydasini his qilishi orqali motivatsiya paydo bo'ladi. Zero, salbiy odatlardan voz kechish qanchalik qiyin bo'lmasin, ulardan qutulish uchun harakat qilinsa, bir kun ularni yengib o'tishga erishiladi. Ularning o'rniga esa boshqa sog'lom, foydali va samarali odatlarni shaxs o'ziga sherik qilgani yaxshiroqdir. Bu shaxsning go'zalroq hayot kechirishiga turtki bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baxtiyarovna S.D. (2023). *Socio-economic dependent behavior as a problem for eastern scholars and sources of islam. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(2), 619-625.
2. Sharapova D.B. *Ijtimoiy-iqtisodiy qaram xulq-atvor psixologiyani tadqiqot obyekti sifatida. "Oila institutini rivojlantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarining o'rni" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi, "Mahalla va oila" nashriyoti, Toshkent – 2023, 202-204.*
3. Sharapova D.B. *Diniy manbalarda ijtimoiy-iqtisodiy qaramlikka moyil xulq-atvorning psixologik muammo sifatida o'rganilganligi. Models and methods for increasing the efficiency of innovative research: a collection scientific works of the International scientific conference (11 September 2023). – Berlin, 2023. – B. 41-46.*
4. Шарипова Д.Б. *Опыт изучения психологических особенностей лиц, склонных к социально-экономической зависимости. Вестник интегративной психологии. 2023 Выпуск 29*
5. Солдатова Г.У., Чигарькова С.В., Илюхина С.Н. *Я-реальное и Я-виртуальное: идентификационные матрицы подростков и взрослых. Cultural-Historical Psychology 2022. Vol. 18, no. 4, pp. 27–37 DOI: <https://doi.org/10.17759/chp.2022180403> ISSN: 1816-5435 (print)*
6. Шарипова Д.Б. *Социально-экономическое зависимое поведение как объект исследования российских ученых. Theory and analytical aspects of recent research: a Uluslararası bilimsel çevrimiçi konferansın bilimsel çalışmalarının toplanması (9 Eylül 2023). – Türkiye, İstanbul: «CESS», 2023. Bölüm 17, 84-92.*
7. <https://www.bbc.com/uzbek/central-asia-45421325.amp>
8. <https://daryo.uz/k/2017/02/20/dangasalik-geni-boladimi/>